

UDK 316.62:376.1(049.3)
Stručni članak
Primljeno: 3. 09. 2008.
Prihvaćeno: 25. 11. 2008.

ODNOS PREMA DJECI S POSEBNIM POTREBAMA

Mr. sc. Snježana ŠUŠNJARA, Sarajevo, BIH

Sažetak: *Odnos prema djeci s posebnim potrebama mijenjao se kroz povijest, ovisno o tomu kako su se mijenjali uvjeti života i u kakvom se političkom, socijalnom, kulturnom, ekonomskom i bilo kojem drugom okruženju određeno društvo našlo. Segregacijska praksa i filozofija prošlosti u Americi i u Europi imale su odlučujući utjecaj na položaj osoba s poteškoćama, odnos škole i društva u cjelini. Tadašnja ideja da se osobama s poteškoćama može pomoći u odvojenom okruženju, izolirano od ostatka društva, samo je osnažila socijalne stigme i odbojnost. Odbijanje obrazovanja djece s poteškoćama zajedno s drugom djecom samo je pridonijelo strogosti i homogenizaciji obrazovanja te dopunilo mit da rad u razredu s drugom djecom ne zahtijeva dodatnu modifikaciju ili adaptaciju. U američkom je društvu, na primjer, slogan "mi protiv njih" pridonio proširenju nemogućnosti da se cijeni socijalna i kulturna različitost te da se više pozornosti pokloni onome što ljude ujedinjuje. Napuštanje prakse isključivanja koja je prevladavala u prošlosti, osigurava svim učenicima jednake mogućnosti da ispune svoje obrazovne potrebe unutar regularnog obrazovanja. Taj pomak olakšava napore ujedinjenja opće i specijalne izobrazbe u jedinstven sustav. Usprkos mnogim preprekama, ekspanzija inkluzivnog pokreta ukazuje na to da će škole i društvo nastaviti djelovati prema narasloj inkluzivnoj praksi, što predstavlja pozitivan odmak u odnosu na stare oblike i načine obrazovanja, kao i gledanja na tu problematiku.¹*

Ključne riječi: *segregacija, djeca s poteškoćama, jednake mogućnosti, inkluzija, demokracija, obrazovanje za sve*

¹ Susan Stainback & William Stainback. *Inclusion: A guide for educators*. Paul H. Brookes. New York, 2000., str. 3-9.

Uvod

U ovom radu bit će riječi o tome koliko odgoj, obrazovanje, kultura, tradicija pa i sam učitelj kreiraju sliku o djeci s posebnim potrebama i koliko je ona plod predrasuda, a koliko proizvod stvarne situacije. Pogledamo li primjer SAD-a, uvidjet ćemo da odnos prema djeci s posebnim potrebama u toj zemlji nije bio nimalo jednostavan niti human i da je bio daleko od ispunjenja bilo kakvih ljudskih prava. Naime, na primjerima iz godine 1977. razvidno je da se u javnim školama u Americi nalaze specijalni razredi i da oni rade u iznimno teškim uvjetima. Autori knjige o inkluziji Stainback & Stainback navode da su specijalni razredi postali jedna od značajki javnih škola u Americi, te pretpostavljaju da je to, možda, i jedan od razloga što se sve više otvaraju privatne škole, u koje se upisuju djeca imućnijih roditelja. Nadalje ističu da se specijalni razredi ne osnivaju iz humanih razloga, nego stoga što ta djeca nisu poželjna u regularnim razredima javnih škola. To ipak ne znači da mnogi pojedinci koji su radili u specijalnim odjelima i specijalnom obrazovanju u tom razdoblju nisu bili motivirani humanim razlozima, tvrde autori.²

Odgojno-obrazovna situacija u Americi

Ako odemo dalje u prošlost SAD-a, srest ćemo siromašne učenike, učenike iz manjinskih zajednica ili one s poteškoćama, koji su teško ili nikako dolazili do temeljnog obrazovanja. Thomas Jefferson je godine 1779. predložio plan za školovanje siromašnih, ali je on odbačen zbog odbijanja bogatijih građana da plate pristojbe za obrazovanje siromašnih. Tako je bilo u većini američkih država.

Benjamin Rush, fizičar, bio je jedan od prvih Amerikanaca koji je, godine 1700., predstavio koncept izobrazbe osoba s poteškoćama. No tek je godine 1817. stvoren prvi specijalni program za izobrazbu gluhih i nijemih. Uskoro nastaju i programi za školovanje osoba s drugim poteškoćama. To su samo pokazatelji transformacije kolonijalnog društva u nacionalno, koja se dogodila krajem 18. i na početku 19. stoljeća. U svojem prvom stadiju, međutim, te su škole po svojem ustroju više nalikovale vojnim ustanovama te su podsjećale na mjesta gdje se djeca drže pod nadzorom, podalje od drugih, a gdje nema posebne pouke i izobrazbe, kako se to očekivalo. Taj trend segregacije, odnosno kontrole nepoželjnih dosegno je svoj vrhunac tijekom 20. stoljeća.³

² Ibid., str. 19-20.

³ Susan Stainback & William Stainback. *Inclusion: A guide for educators*. Paul H. Brookes. New York, 2000., str. 18-19.

Afroamerikanci i Indijanci uglavnom su obučavani u odvojenim školama. Slično je bilo i s djecom s fizičkim ili psihičkim poteškoćama u razvoju. Oni su i dalje ostajali po strani i izvan velikih državnih institucija za opću izobrazbu. Danas, kad i oni participiraju u redovitoj nastavi s drugom djecom, vidljivo je da zapadna kultura postavlja svoje oblike i načine mišljenja i ponašanja, utišavajući glasove slabijih, kao što su na primjer djeca imigranata ili djeca s posebnim potrebama. Kako je obrazovani sustav načinjen na osnovi homogenosti, a ne različitosti, to onda rezultira isključivanjem i marginalizacijom unutar i izvan obrazovnog sustava. Stoga svaki obrazovni cilj mora biti postavljen unutar odgovarajućega kulturnog konteksta. Kultura definira odnose ljudi jednih prema drugima, preko nje oni izražavaju svoje stavove, vjerovanja i drogo. Kultura osvjetljava povijest, različite stavove, socijalna zbivanja, borbe i razmještaj političke moći. To je jedan od razloga zbog kojega učitelji trebaju biti osjetljiviji na kulturne različitosti i razumjeti ih. Jako je bitno da učitelj uvidi i prihvati znakove različitih kultura i njihovo očitovanje unutar jednog razreda. Različitost može pridonijeti obogaćivanju odgojno-obrazovnog procesa, jer svi mogu učiti jedni od drugih.⁴

Učitelji na zadatku

Učitelji koji su radili u redovnim razredima doživljavali su učitelje iz specijalnih razreda kao osobe koje su se posebno obrazovale za to zvanje, koje imaju poseban "kapacitet" za rad ili neku nadnaravnu odliku.⁵ Toliko se zaziralo od takvog oblika poučavanja da je postojalo otuđenje između samih nastavnika i drugačije se vrednovao rad. Išlo se toliko daleko da su specijalni razredi smješteni u podrumске prostorije, a učitelji i djeca smatrani su čudacima. Učiteljima se nije dopuštalo ni objedovanje s drugim učiteljima, nego su objedovali sa svojom "retardiranom" djecom.⁶ Smatralo se neizvodivim da učitelji koji nisu prošli posebnu obuku, rade s djecom s posebnim potrebama ili uopće ulaze u specijalne razrede. Takav obrambeni stav i odbijanje doveli su do pojave "malih crvenih školskih zgrada", koje su smatrane posebnima, a nalazile su se unutar sklopa ostalih školskih zgrada. Učenici s posebnim potrebama i njihovi učitelji tako su se doduše nalazili u regularnoj školi, ali na nekoliko načina nisu bili dio nje. Kako je rastao broj specijalnih razreda, tako je došlo i do odvojenog školovanja djece

⁴ H. Savolainen, H. Kokkala, H. Alasuutari. *Meeting special and diverse educational needs: Making inclusive education a reality*. Helsinki, 2000., str. 56-57.

⁵ Susan Stainback & William Stainback. *Inclusion: A guide for educators*. Paul H. Brookes. New York, 2000., str.18-19.

⁶ James A. Banks & Cherry A. McGee Banks. *Multicultural education*. New York, 1997., str. 309.

s posebnim potrebama, koje se razvijalo usporedo s redovnim školovanjem, ali ne na istoj liniji. Došlo je do odvajanja redovnog i specijalnog obrazovanja, što je, zapravo, bio odraz porasta broja učenika koji su bili označeni kao djeca s poteškoćama. Od 1950. do 1960. godine tako ustrojeni specijalni razredi u javnim školama bili su preferirani obrazovni sustav za mnoge učenike s poteškoćama, što jasno pokazuje stav cjelokupne zajednice spram različitosti, odnosno svjedoči o njezinom (ne)prihvatanju u društvu. Kasnijih godina, međutim, ipak se postupno mijenja odnos javnog mnijenja prema mjestu i položaju pojedinaca s poteškoćama u školi i u društvu.⁷

Nevidljivi učenici

Od godine 1954. Obrazovno vijeće SAD-a naglašava da odvojeno znači nejednako, što predstavlja drastičnu promjenu u stavovima i važan pomak naprijed u specijalnom i općem obrazovanju, te mogućnost izlaska iz segregacijskog okruženja. Tome su pridonijele i udruge roditelja djece s posebnim potrebama, koje su pokrenule brojne akcije, zahtijevajući ravnopravnije obrazovanje za svoju djecu. Počele su kampanje koje su se zalagale za prava učenika s poteškoćama i mogućnost njihove izobrazbe u normalnim školskim okruženjima, zajedno s njihovim vršnjacima. Prvi su put u javnosti specijalne škole i specijalni razredi predstavljeni kao problem društva i o njima se javno govorilo u svim prigodama, bez zataškavanja ili skrivanja.⁸

Nakon tih "pobuna" u SAD-u došlo je i do sudskih sporova zbog odbijanja nekih škola da prihvate dijete s poteškoćama u redovno obrazovanje. Tako je Sud u Pensilvaniji donio odluku da sva djeca označena kao mentalno zaostala imaju pravo na slobodnu i odgovarajuću izobrazbu (1972.). Nakon toga došle su i odluke u svezi sa zapošljavanjem i izobrazbom nastavnog kadra za rad s takvom djecom. No sve do godine 1980. dvojni je sustav, redovnog i specijalnog, obrazovanja još uvijek postojao.⁹

Ipak, početkom godine 1980., zahvaljujući stalnim pritiscima te pojavljivanju osoba s poteškoćama u medijima kao i otvorenog kazivanja o njihovu tretiranju i ignoriranju u društvu, dolazi do pojave integriranja mnogih učenika s posebnim potrebama u regularne razrede, barem u trajanju od pola školskog vremena. Čak su i učenici s osobito teškim poremećajima, koji u prošlosti uopće nisu pohađali školu, počeli primati obrazovne usluge u redovnom školskom

⁷ Susan Stainback & William Stainback. *Inclusion: A guide for educators*. Paul H. Brookes. New York, 2000., str. 20.

⁸ Ibid., str. 21-22.

⁹ Ibid., str. 21.

okruženju, i to u školama u blizini svoje kuće. Sukladno tim promjenama, ubrzo se javljaju i zahtjevi za potpunom integracijom specijalnoga i redovnog školstva. No usprkos tom entuzijazmu, još uvijek su postojale snage koje su pokušavale usporiti, zaustaviti, pa čak i potpuno prekinuti inkluzivno školovanje. Ti pokušaji zaustavljanja inkluzivnog školstva još su uvijek prisutni, ne samo u SAD-u nego i u europskim zemljama. Mnogi učitelji i istraživači protive se uvođenju inkluzije u nastavu i škole. Mnoge američke države odredile su za učitelje koji rade s djecom s posebnim potrebama posebne certifikate za rad, a uvjete za njihovo dobivanje učinile su puno težima, jer su vezani za kategorizaciju poteškoće učenika. Mnoge su institucije i države predložile reinstituciju škola koje podliježu segregaciji. Možda je glavni indikator za odbijanje inkluzije sadržan u statistici, koja potvrđuje da je broj djece s posebnim potrebama naglo porastao od 1970. godine, a da je minimalan napor učinjen k inkluziji. Vjerojatno je broj djece s poteškoćama u učenju utjecao na to povećanje broja djece s posebnim potrebama, što je slučaj i u drugim europskim državama.¹⁰

Inkluzivna praksa

Autori ističu da u Americi nije ista situacija u svim njezinim državama. Tako primjerice primjećuju da u nekima prevladava kontradiktorna situacija, gdje se i ekskluzija i inkluzija promoviraju u isto vrijeme. U nekima je, pak, postignut značajan napredak glede inkluzivne prakse, zahvaljujući stručnom nastavnom kadru i njihovoj posvećenosti inovacijama, uspješnoj organizaciji i praktičnim pristupima inkluziji, dakle njihovoj spremnosti da se otvore inkluzivnom radu i tako pridonesu boljem radu s djecom s posebnim potrebama i otvorenosti društva da se suoči s tom problematikom.¹¹

Kako god se stvari odvijale kroz povijest, inkluzija je ipak uspjela izboriti svoje mjesto u SAD-u, 1990. godine. Ondje postoji značajna međunarodna organizacija pod nazivom Škole su za sve, s tisuću članova iz SAD-a i drugih zemalja, a s jednom jedinom svrhom – promoviranje inkluzije. Utjecaj pokreta za inkluziju potpuno je ostavio iza sebe polje specijalnog obrazovanja i sada je dio općih reformi obrazovanja. Reforma školstva prihvatljiva za sve učenike sad je glavni cilj, koji su sebi postavile mnoge udruge u Americi što se zalažu za inkluziju u školstvu. One se bore i za uspostavu prevencije u školi, kako bi se neke smetnje u učenju na vrijeme otklonile i time se odstranila mogućnost svrstavanja

¹⁰ Susan Stainback & William Stainback. *Inclusion: A guide for educators*. Paul H. Brookes. New York, 2000., str. 21-22.

¹¹ *Ibid.*, str. 22-23.

¹² *Ibid.*, str. 24.

takve djece u skupinu onih s posebnim potrebama.¹² Naravno da je ovaj pristup bolji negoli onaj kojim se učenika odmah označi, pa tek onda nešto poduzima. Također, postoji zalaganje za jedinstven obrazovni sustav, koji preporučuje da osnovne promjene trebaju biti urađene unutar organizacijske i instrukcijske prakse, pripreve nastavnika, predškolske izobrazbe i dr.

U navedenim primjerima američkog školstva očit je odnos bjelačke većine spram manjina, kojih je u Americi doista velik broj. Usprkos brojnosti, manjinska djeca su označavana kao djeca s posebnim potrebama i odgajana su odvojeno od druge djece, zato što su se razlikovala po boji kože, po kulturi i tradiciji, religiji i jeziku. Danas je situacija nešto bolja, ali još je daleko od željene, o čemu svjedoče svakodnevni primjeri iz američkog školstva.

Primjeri iz Europe

Situacija je slična i u zemljama zapadne Europe. Ondje se od 1940. godine raspravlja o normalizaciji obrazovanja, to jest o tome da se djeci s poteškoćama omoguću uključivanje u redovno obrazovanje u lokalnim školama. Kao i u Americi, i ovdje je bilo mnogo onih koji su bili protiv uključivanja takve djece u redovne škole. No kako je to pitanje uzburkalo obrazovna zbivanja u svijetu i poticalo silne rasprave za i protiv, tako je, počevši od 1980. godine do danas, taj proces još uvijek u zahuktaloj fazi. Potreba za boljim razumijevanjem djece s posebnim potrebama i promjena stavova prema njima doveli su do korisne suradnje različitih dijelova društva u cilju prepoznavanja osoba s poteškoćama i njihovih potreba. Važnost interdisciplinarnog rada poziva na nove sustave i strategije u vođenju, obrazovanju i socijalnoj službi. Unutar obrazovnog konteksta, poučavanje je prije bilo usmjereno na nedostatak ili poteškoću djeteta. Sadašnji međunarodni trendovi usmjereni su na potencijal i intelekt pojedinca, a ne na njegovu slabost. Normalizacija ovdje podrazumijeva uključivanje pojedinaca s posebnim potrebama u sve sfere života i obrazovanja. Napori koji se poduzimaju u cilju ostvarenja tog procesa od velikog su značenja za cijelo društvo. Ti napori svjedoče ujedno i o stavu solidarnosti i jednakosti. U stvarnosti, oni su, zapravo, vid provjere koliko je demokracija doista prisutna u određenom društvu.

Škola za sve

Tako ideja "škole za sve" stavlja na kušnju velik broj tradicionalnih škola, njihovu organizaciju i samu provedbu nastave. Naravno da škola po svojoj prirodi i logici stvari mora imati opće i zajedničke ciljeve o tome što učenici moraju usvojiti

¹² Ibid., str. 24.

za svojeg boravka u školi, što je u tom pogledu za njih poželjno i odgovarajuće. Stoga škola prilikom određivanja ciljeva nastave treba voditi računa o individualnim potrebama učenika i njihovim mogućnostima. Tradicionalna škola, u kojoj se gotovo sva nastava odvija u razredima u kojima su djeca istog uzrasta, s jednim učiteljem, morala bi razmotriti alternativne načine rada s djecom u manjim ili većim skupinama. Također bi se sat od 45 minuta trebao prilagoditi sadržaju nastave te potrebama i mogućnostima učenika. I ocjenjivanje bi se trebalo staviti pod povećalo, jer često je upravo ono uzrok traumama učenika, njihovu nezadovoljstvu i neuspjehu u školi. Učitelji bi se, također, trebali približiti učenicima i prilagoditi im svoja očekivanja. Pritom se ne misli samo na kognitivni aspekt nego i na emocionalni, socijalni, motivacijski i dr. Suradnja roditelja i škole mora biti temeljena na međusobnom povjerenju, kako bi i roditelji i nastavnici mogli stalno preispitivati svoja očekivanja, iskustva i procjene, te dobrobit učenika, što danas nije čest slučaj. Također, treba prilagoditi materijale i metode koji se izravno koriste u nastavi. Ako se poučavanje zasniva samo na udžbenicima i ako je to postala uhodana i jedina praksa, mnogi učenici neće dobiti kvalitetnu izobrazbu. Jedino razvojem regularnih škola i njihovim unaprjeđenjem može se postići kvaliteta obrazovanja i jednakost u obrazovanju.¹³

Stoga se u cijelom svijetu radi na uvođenju jednakog školovanja za sve, poštujući pojedinačne vrijednosti učenika. Obrazovni sustav potrebno je mijenjati, iznova osmisliti neke njegove faze, povezati ih i preurediti, kako bi različitosti mogle zauzeti svoje mjesto unutar obrazovanja, ali i društvene zajednice u cjelini, i kao takve biti smatrane prednošću, a ne nedostatkom. Učenje ima svoje korijene unutar obitelji i prve smjernice dijete zadobiva upravo u tom okruženju. Iznimno je važno kako obitelj gleda na školu i njezine prednosti za svoje dijete. U fazi temeljnog obrazovanja, u predškolskom i osnovnoškolskom uzrastu, djeca usvajaju znanja, sposobnosti, vještine, razvijaju se duhovno i tjelesno. To je doba osnovnog oblikovanja mladog čovjeka i jako je bitno na kakve će uzore u to doba dijete naići i što će mu se prezentirati u školi, obitelji, društvu, te kakvim će primjerima ponašanja biti izloženo.

Još uvijek u svijetu postoje nepomirljive razlike između različitih društvenih skupina unutar jedne zemlje. Stoga je izazov današnjice – osigurati opću dostupnost kvalitetnog temeljnog obrazovanja. Znakovito je i da problemi učinkovite izobrazbe, koja bi se temeljila na izobrazbi za sve, nije problem samo zemalja u razvoju nego i najrazvijenijih zemalja, kako smo to vidjeli u primjeru Amerike. Katkad se čini da su upravo u tim zemljama razlike nepremostive i nerješive, upravo zbog goleme razlike u društvenom statusu i pravima građana, te multikul-

¹³ Hannu Savolainen, Heikki Kokkala, Hanna Alasuutari. *Meeting special and diverse educational needs: Making inclusive education a reality*. Helsinki, 2000., str. 100-107.

turalnosti kojom te zemlje obiluju. I upravo na tom polju te zemlje gube bitku, jer svakodnevni primjeri svjedoče o različitom tretiranju pripadnika različitih nacionalnih, vjerskih i drugih skupina.¹⁴ Upravo na tom pitanju demokracija pada na ispitu, jer biva provedena na način kako to nadmoćnima odgovara. Ovdje s pravom možemo navesti riječi Renea Remonda, uvodničara u knjigu *Odgajati za demokraciju*: "Demokracija je krhka, a spoznaje vezane uz nju nikada nisu stalna karaktera i neopozive: sutrašnjica demokracije nije izvjesna, čak ni u zemljama gdje je ona odavno ukorijenjena."¹⁵

Nasilje među mladima u školama, njihov neprijateljski stav prema strancima i ostalim manjinama sve više zabrinjava. Ali zabrinjava i mlaki i neodređeni stav odraslih spram ovakvih događanja. Oni tvrde da je politika svagdje prisutna, osobito u školama, a ne čine ništa da to poprave; nezadovoljstvo prosvjetnih radnika, k tome, samo dolijeva ulje na vatru. Većina njih bi zadržala školu kakva po njihovim mjerilima ona treba biti, a ne školu kakva je potrebna djeci ovog doba.¹⁶

Tradicija i obrazovanje

Danas je u svijetu osobito prisutna nepismenost, što začuđuje s obzirom na silna postignuća i modernizaciju ljudskog života. Cijeni se da je danas u svijetu nepismeno oko 40 posto žena i 20 posto muškaraca.¹⁷ Ako se zna koliko danas nepismenih ima u nama susjednoj Hrvatskoj, postavlja se pitanje što bi bilo kad bismo napravili sličnu analizu u Bosni i Hercegovini. Što je uzrok tolikom postotku nepismenih? Nejednake mogućnosti školovanja, nejednak pristup upisu u škole, ili nemogućnost završavanja barem 4 razreda osnovne škole, kad se svladavaju osnove čitanja i pisanja. Prisutna je također i velika diskriminacija spolova, te se još smatra kako djevojčicama škola nije potrebna, usprkos očitim koristima školovanja ženske djece za cijelo društvo. U Bosni i Hercegovini danas je opet prisutno staro, tradicionalno mišljenje da ženskoj djeci nije potrebna izobrazba, jer će se ionako udati i djecu radati. Ta je pojava osobito prisutna u ruralnim sredinama, u kojima se škola smatra nepotrebnim zlom, koje djecu odvraća od poljodjelstva i stočarstva, te tradicionalnih životnih vrijednosti. Stoga je osnovno obrazovanje nasušna potreba želimo li se uspješno nositi s nepravdama, nepravilnostima i nejednakostima u društvu. Ono je pravo svakog čovjeka i osnovno oruđe za postizanje jednakosti, razvitka, mira, stabilnosti u društvu i

¹⁴ Jacques Delors. *Učenje blago u nama*. Unesco, Educa. Zagreb, 1998.

¹⁵ Alain Mouniotte. *Odgajati za demokraciju*. Educa, Zagreb, 1995., str. 9-11.

¹⁶ Hartmut von Hentig. *Humana škola*. Educa. Zagreb, 1997., str. 19.

¹⁷ Jacques Delors. *Učenje blago u nama*. Unesco, Educa. Zagreb, 1998., str.120.

blagostanja. Obrazovanje mora biti dostupno svima, bez obzira na spol, religiju, boju kože, društveni status. Djecu u školi treba odgajati za demokraciju poticanjem na demokratske postupke, kako bi se steklo osobno i praktično iskustvo.

Pismenost žena iznimno je važan čimbenik, jer pridonosi poboljšanju zdravlja, prehrane i obrazovanja u obitelji, te omogućuje sudjelovanje žena u odlučivanju u društvu. Ulaganje u osnovno obrazovanje žena važno je i s gospodarskoga i s društvenog aspekta. Taj se poticaj pokazao jednim od najboljih načina za postizanje trajnog razvoja jedne zemlje i gospodarskog rasta. Stoga je temeljno i osnovno obrazovanje jedan od prvih koraka ublažavanja nepravdi i razlika kojima su izložene različite skupine: žene, seosko stanovništvo, gradska sirotinja, marginalizirane etničke skupine i milijuni djece u svijetu koja, umjesto da idu u školu, bivaju izrabljivana kao jeftina radna snaga.¹⁸ Obrazovanje kao jedna od osnovica pravilnog ljudskog razvoja mora promicati zajedničke interese koji ujedinjuju cijelo čovječanstvo, a opet paziti i na posebne značajke naroda koji to čovječanstvo čine. Danas postoji obrazovna segregacija, koja je osobito prisutna u odnosu između industrijaliziranih zemalja i zemalja u razvoju. U prvima je visokokvalitetno obrazovanje dostupno mnogima, dok u zemljama gdje se nerazvijenost vezuje s nedostatkom kvalitetnog znanja, to nije slučaj. U tim bi zemljama i prosvjetni radnici mogli dati svoj prinos mogućnosti osnovnog obrazovanja za svu djecu, tako što bi načinili plan i odredili koje kognitivne i afektivne sposobnosti i umijeća treba razviti i koje znanje prenijeti temeljnim obrazovanjem. Tako bi bile usvojene kognitivne sposobnosti u najvažnijim područjima i ublažene razlike između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Također je potrebno raditi i na promjeni kurikuluma, kako bi se, osim usvajanja znanja i umijeća, usvojili i različiti načini sposobnosti suživota s drugima i različitima, što bi, opet, dovelo do osobnog ispunjenja pojedinca, ali i društva u cjelini.¹⁹ To i jest cilj demokratskog odgoja – stvarna prosvjećenost i odgovornost građanina.

Sve to ukazuje na važnost obrazovanja u ranom djetinjstvu, kad se dijete upoznaje s drugom i različitom djecom, ali i gaji pozitivan odnos spram škole, što umanjuje mogućnost prekidanja školovanja ili neuspjeha u školi. Također, rani početak školovanja pridonosi jednakosti obrazovnih mogućnosti, jer se tako preskaču početne prepreke siromaštva ili nepovlaštenoga društvenog ili kulturnog okruženja. Ovakav pristup omogućuje integraciju djece doseljeničkih obitelji, iz manjinskih kultura i jezičnih skupina u normalno školsko okruženje. Takva vrsta obrazovanja, međutim, još nije dovoljno zaživjela u svijetu i na tom bi projektu valjalo poraditi u budućnosti.²⁰

¹⁸ Ibid., str. 136.

¹⁹ Jacques Delors. *Učenje blago u nama*. Unesco, Educa. Zagreb, 1998., str. 130.

²⁰ Ibid., str. 123.

Čimbenici utjecaja na modernizaciju obrazovanja

Kad se govori o obitelji i njezinu utjecaju na razvoj djece i ispunjenje posebnih potreba djece, jasno je da bi obitelj trebala biti prva škola i mjesto u kojem dijete stječe osnovne pojmove o drugima i sebi samom. Škola je ta koja podupire dijete u daljnjem razvoju njegovih potencijala. Ovdje opet naglašavamo potrebu za posebnom pozornosti u radu s djecom iz nepovlaštenih slojeva, kao što su beskućnici, siročad, žrtve rata. Prosvjetni radnici su ti koji, zajedno s drugim članovima društva, trebaju raditi s takvom djecom i ispuniti njihove potrebe, koje nisu samo odgojno-obrazovne prirode. Ako se radi o djeci s posebnim potrebama, koje ne mogu biti ispunjene samo unutar obitelji, škole su dužne osigurati profesionalnu pomoć i vodstvo i pobrinuti se za sposobnosti i nadarenost te djece, koji mogu ostati skriveni upravo zbog pogrešnog stava drugih spram njihova tjelesnog nedostatka ili određene poteškoće u učenju.²¹

Uspjeh školovanja uvelike ovisi o stavu društva spram obrazovanja i vrijednostima koje ono želi postići obrazovanjem. U društvima u kojima se obrazovanje cijeni i podupire, vidljivi su i rezultati u školskom sustavu, njegovim ciljevima i zadacima. Stoga je bitno poticati i podupirati jačanje uloge lokalnih zajednica. Zajednica mora doživljavati obrazovanje kao sredstvo koje može primijeniti u stvarnim životnim situacijama, potrebama i težnjama. Pritom treba imati u vidu posebnosti života u ruralnim i urbanim okruženjima, te tomu prilagoditi nastavne programe i sadržaje, nastavne materijale i, shodno tomu, samog nastavnika. Također, treba voditi računa o jeziku na kojem se nastava izvodi. Jezik treba biti razumljiv svoj djeci, a često to nije slučaj. Naravno da se u svim zemljama nastava nastoji izvoditi na materinskom jeziku, ali u multietničkim zemljama, kakva je i Bosna i Hercegovina, teško je ostvariti uvjete za takvu nastavu. Međutim, valja naglasiti da se u cijelom svijetu, pa i kod nas, malo pozornosti obraća poučavanju drugoga i trećeg jezika. Sve je jasnije da je danas potrebno znati barem još jedan svjetski jezik, osim materinskog. Dvojezičnost tako postaje nasušna potreba u modernim društvima, ali i u sredinama kakva je naša. U visokom školstvu je znanje drugog jezika postalo prijeka potreba, što zbog proučavanja najnovijih postignuća na polju znanosti i tehnologije, što zbog potrebe stalne komunikacije sa stranim kolegama, s kojima često razmjenjujemo iskustva i znanja.

U sredinama u kojima roditelji ne žele slati svoju djecu u školu iz različitih razloga, lokalna zajednica je ta koja treba ispitati činjenice, procijeniti potrebe, te u razgovoru s prosvjetnim vlastima, roditeljima, nastavnicima otkriti u čemu je problem i kakve posljedice iz tog čina mogu proizići. Naravno da zajednica treba preuzeti svoj dio odgovornosti da unaprijedi školstvo i pridonese njegovu

²¹ Ibid., str. 136.

razvoju, ali i razvoju svijesti pojedinaca. Država treba financirati programe lokalnih zajednica o samoorganizaciji i poboljšanju situacije u školama, jer je bolje da to svaka zajednica za sebe riješi, upravo zbog svojih specifičnosti, nego da se instrukcije nameću s vrha, bez osjećaja za posebnosti i različitosti te praktičnu stranu ovakvog pristupa.²²

U taj proces uključivanja zajednice u unaprjeđivanje školstva treba uključiti sve moguće subjekte koji mogu dati svoj pozitivni prinos napretku školstva. Nevladine organizacije svakako su jedan od tih subjekata, i one mogu odigrati važnu ulogu promoviranja, provođenja i nastavka programa temeljnog obrazovanja putem različite aktivnosti, obuke i predavanja.²³ Zadaća javnih škola u demokraciji je višestruka, a osnovni zadatak jest – stvoriti od mladih ljudi svjesne i odgovorne građane spremne za suočavanje s negativnostima politike, te im pružiti pomoć pri odrastanju u svijetu u kojem žive. Izobrazba i obrazovanje predmet su od zajedničkog interesa jer omogućuju pojedincu da bude dobar građanin. Pritom se ne bi smjelo dogoditi da je društvu važnije stvoriti dobrog građanina negoli dobrog, marljivog i sretnog čovjeka.²⁴

Na taj način društvena zajednica može osnovati domove za raznorazne obrazovne aktivnosti, gdje bi se organizirala izobrazba roditelja, vodili različiti tečajevi za odrasle, koji bi obrađivali aktualne tematike, tečajevi opismenjivanja i drugo. U tim bi se domovima mogli organizirati programi za starije i mlade, programi vezani za zdravlje, kulturu, društvo, ekonomske prilike i dr. Dakle, sve to govori da se zajednica treba što više otvarati k modernijim stvarima, pratiti nova kretanja u svijetu, te ih nastojati primijeniti u svom okruženju, sukladno svojim potrebama i mogućnostima. Postoji, također, jedan novi trend u svijetu, a to je uključivanje članova zajednice kao pomoćnika nastavnika ili poluprofesionalaca u školski sustav, što se pokazalo iznimno uspješnim u nekim školama u Gvineji. Na taj se način ti poluprofesionalci suočavaju s pedagoškom teorijom i praksom, rade na izobrazbi drugih, ali i sebe samih, odlaze na povremeno stručno usavršavanje, te nakon deset godina takvog rada dobivaju zvanje nastavnika. I to je jedan od oblika sudjelovanja zajednice u razvoju obrazovanja i njegovu poboljšanju, jer takvi pojedinci mogu dati osobnu notu obrazovanju i uvesti promjene koje su karakteristične za određenu zajednicu i njezin način življenja. Jasno je, međutim, da se iskustva jedne zajednice ne mogu doslovce prenijeti na neku drugu, ali se mogu preoblikovati i prilagoditi drugačijim uvjetima. Isto tako, pomaci prema naprijed su neizvodivi ako se radi o centraliziranom odlučivanju, gdje se ovlasti nalaze u rukama skupine koja vlada, a ne predstavlja zajednicu

²² Jacques Delors. *Učenje blago u nama*. Unesco, Educa. Zagreb, 1998., str. 137-138.

²³ Ibid., str. 136.

²⁴ Hartmut von Hentig. *Humana škola*. Educa. Zagreb, 1997., str. 16-18.

u cjelini. U tom slučaju takvi postupci mogu biti opasno oruđe za djelovanje na druge. Ako su, međutim, uvjeti zadovoljavajući, suradnički rad može uistinu dati povoljne rezultate.²⁵

Škola – odgojna ustanova

Škola se mora promijeniti jer su se i djeca i njihove potrebe i zahtjevi spram škole izmijenili. U današnje vrijeme životni problemi odraslih oslikavaju se i na djecu, te utječu na njihove probleme u učenju. Stoga se škola mora prilagođavati novom vremenu i uvjetima života, želi li na pravi način ispuniti svoju odgojno-obrazovnu ulogu i odgovoriti na potrebe svakoga pojedinog učenika. Školske ustanove trebaju oslobađati djecu, biti sredine u kojima svako dijete nalazi prostor za sebe, a ne mjesto u kojemu se djetetu nameću regule i pristrano odlučuje što je dobro za njega. Primjer iz bivše DR Njemačke pokazuje što jedan uski i strogi sustav može učiniti mladom čovjeku. Mladi iz tog dijela Njemačke pokazuju što im nisu pružili roditeljski dom, društvo i škola kad su u pitanju smisao života, iskustvo, predodžbe o dobrom i ispunjenom životu.²⁶ To je pravi primjer kako vanjski čimbenici utječu na oblikovanje čovjeka i kako on postaje njihov proizvod. Primjeri iz dvije Njemačke zorno prikazuju ljude koji, premda pripadaju istom narodu, neki čak i istoj obitelji, ne mogu naći zajedničke točke i teško se prilagođuju jedni drugima, upravo stoga što su različito odgajani i obrazovani te imaju različite standarde ponašanja, življenja, komunikacije s drugima. U primjerima koje autor *Humane škole* navodi, vidimo kako je u Njemačkoj sve prisutniji neprijateljski odnos prema drugima, različitim, koji nisu pripadnici te zemlje, ali koji u njoj pokušavaju naći svoj dom i sigurnost. Autor navodi izgrede u školama protiv stranaca, invalida, beskućnika, homoseksualaca, Židova i drugih. Sve to ukazuje na krizu društva i na ponovno buđenje nesnošljivosti spram drugih. Ovdje vidimo da nije bitno je li neka invalidna osoba stranac ili pripada većinskoj skupini naroda, nego je njezin hendikep razlog za provokaciju i prozivanje. Vratimo li se u povijest Njemačke i prisjetimo li se Drugoga svjetskog rata i nacističke ideologije, uvidjet ćemo otkud ti bijesni ispadi i mržnja spram različitih i nemoćnih, ali opet nećemo razumjeti zašto se to zbiva. Razvidno je da je njemačko društvo, usprkos razvoju i modernizaciji, još uvijek opterećeno poviješću i nametnutim vjerovanjima, zbog kojih i danas biva prozivano u svijetu. Taj oblik nesnošljivosti spram drugih koji i danas pokazuju mnoge neonacističke organizacije, plaši i budi ružna sjećanja i donosi strahove, a na tu zemlju, usprkos

²⁵ Jacques Delors. *Učenje blago u nama*. Unesco, Educa. Zagreb, 1998., str. 137-138.

²⁶ Hartmut von Hentig. *Humana škola*. Educa. Zagreb, 1997., str. 7-9.

osudi takvih pojava i ponašanja od strane vodećih političara, baca opet svjetlo starih vjerovanja o superiornosti jedne nacije i inferiornosti druge.²⁷

Utjecaj televizije

Autor knjige *Humana škola* smatra da televizija umnogome pridonosi stvaranju osjećaja mržnje i nesnošljivosti prema različitim i onima s poteškoćama i posebnim potrebama. Televizija otuđuje ljude, nameće im neke stavove koje nisu stekli u obitelji, mijenja odnos između građana i javnosti, odnos između primarnoga i sekundarnog iskustva, između vlastitih opažanja i umjetno izazvane stvarnosti, mijenja odnos između predodžbi i djelovanja, tvrdi Von Hentig. Mladi se često poistovjećuju s likovima iz filmova, postaju druge osobe i osuđuju svoj način života, koji je, prema njihovom mišljenju, prazan i bezvrijedan u odnosu na događaje i život kakav prikazuje televizija. Stoga je zadaća nastave: izbor i izostravanje opažanja, razumijevanje preko usporedbe, razlika i različitosti, međusobnog priopćavanja, spoznaja preko poretka i predodžbi. Sve to treba obrazložiti, vrednovati, naučiti učenike da djeluju individualno, ali i u suradnji s drugima, da preuzmu odgovornost za svoje postupke, da steknu povjerenje u sebe i svoje vrijednosti, da cijene i vrednuju druge upravo zbog njihove različite kulture, jezika, navika, tradicije. Djecu treba naviknuti da međusobno razgovaraju, da pronađu "svoj jezik za svoj doživljaj", da budu sretni što se razlikuju od druge djece i ističu nekim svojim posebnostima i da poštuju ono što im je strano.²⁸ Jedino tako mogu ostati zdravi i imati pouzdanje u sebe. Često je škola ta koja guši kreativnost djeteta, koja pokušava nametnuti, skupa s društvom, tradicionalne standarde koji su odlika samo jednog naroda, jedne kulture, jedne zemlje, koja se, pak, s druge strane, kad je to potrebno, pokušava prikazati multikulturalnom. Djeca su danas otuđena i trebaju druge za normalno življenje. To im televizija i kompjuteri ne mogu nadoknaditi. Naprotiv, mogu samo produbiti jaz koji je danas sve vidljiviji, u obitelji, školi i modernom društvu. Sukladno tom iskustvu, danas se javljaju situacije kad neke škole objeručke prihvaćaju računala i uvode ih u rad s najmlađom djecom kako bi se uloga računala demistificirala, kako bi se djeca upoznala s novim vidom kulture rada i pomoći u radu. Druge, pak, škole izbacuju računala iz svojih prostorija i odgajaju djecu preko primarnih iskustava, preko stjecanja bogatog duhovnog i osjetilnog iskustva. Motorika djece može se razvijati i na drugi način. Dakle, to su dvije krajnosti kojima treba naći sredinu i organizirati škole primjerene vremenu u kojem se živi. Rad s računalom ne

²⁷ Ibid., str. 15-21.

²⁸ Hartmut von Hentig, *Humana škola*. Educa. Zagreb, 1997., str. 27-31.

predstavlja negativnu pojavu, ali ta aktivnost mora slijediti načela današnje pedagogije za osnovne škole: cjelovitost / individualizacija / socijalno učenje kroz igru, koja je usmjerena otkrivanju i djelovanju. Računalo dopušta dodatnu pomoć pri učenju djeci koja teško uče i pruža im mnoge mogućnosti za napredak, jer stroj nikad ne gubi strpljenje i u stanju je ponavljati istu vježbu nebrojeno puta. Također je dobro sredstvo za nastavnika i njegov rad.²⁹ Dakle, škole i društvo trebali bi se prilagoditi toj modernizaciji škola, jer je ona korisna i vrijedna ako se rabi na valjan i dopustiv način, sukladno pedagoškim normama.

Osjećaj pripadnosti jednom narodu, jednoj tradiciji, kulturi jedne zemlji svijesti o njezinoj vrijednosti razvija se putem nastave povijesti i zemljopisa, putem gledanje televizije i praćenja političkih zbivanja te putovanjima. Da bi se razvio osjećaj pripadnosti određenoj zemlji i stvorio osjećaj odgovornosti prema njoj, bilo bi dobro uspoređivati je s drugim zemljama i narodima, ali ne na način da se druge gleda preko povijesti vlastitog naroda, preko vlastitih socijalnih i ekonomskih odnosa i vlastitih kulturoloških predrasuda, nego upravo suprotno. Čest je slučaj da ljudi zbog svojih bolnih sjećanja i tragične stvarnosti prema nekima osjećaju naklonost, dok prema drugima izražavaju neprijateljstvo, na radnome mjestu ili u školi.³⁰

Ujedinjena Europa

Danas se često spominje ujedinjenje Europe, pri čemu se čuju rečenice tipa da "svaka nacija, pa čak i svaka regija treba zadržati svoju samosvijest", jer "cilj je očuvanje raznolikosti u jedinstvu".³¹ Koliko je to moguće, pokazat će budućnost. Istina je, naime, da sadašnja situacija u Europi ne djeluje nimalo ohrabrujuće i da useljenici, izbjeglice i drugi stranci nemaju baš jednake pozicije u društvu kao domaće stanovništvo. Uvijek imaju nekakav status "pomoćne skupine", čiji predstavnici predstavljaju prijetnju ako se puno ističu u svom radu i pokazuju želju za napredovanjem. Takav je odnos i prema njihovoj djeci u školama, bez obzira koliko se te zemlje trudile zanemariti tu činjenicu. "*...Naša je kultura dobrim dijelom pluralistička i sekularizirana, visoko vrednuje raznolikost i promjene, nalaže toleranciju, ismijava rasizam, ako je kršćanska nalaže i milosrđe: brigu za slabe, jadne i za strance*", piše von Henting.³² Većina školskih sustava u svijetu temelji se na potrebi države, Crkve ili društva za odgovornošću i razumijevanju

²⁹ Ibid., str. 48-50.

³⁰ Ibid., str. 52-60.

³¹ Ibid., str. 77-78.

³² Hartmut von Henting, *Humana škola*. Educa. Zagreb, 1997., str. 82.

pojedince prema zajednici. Sukladno tomu, potrebno je da čovjek posjeduje sposobnosti da može razumjeti izgovoreno, napisano, smišljeno i društveno korisno. Prirodna je potreba djece da se snalaze u svijetu kakav on jest.³³

I Europa i Amerika, međutim, su tijekom povijest bile suočene s jednim većim problemom, a to je njihov imperijalni karakter, koji je doveo do ujedinjenja naroda potpuno različitih kultura, vrijednosti, jezika, čiji se suživot čini nespojivim. Stoga je došlo do potiskivanja tih kultura i stavljanja njihovih pripadnika u položaj podčinjenih naroda; njihove se potomke pak nastoji integritirati, što uzrokuje pobune unutar društva, zajednica, a sve se to preslikava i na prilike u školama. Mladim ljudima treba pomoći u njihovu razvoju, pružiti im jednake mogućnosti i pritom poštivati njihov izbor i različitost njihovih stavova. Životni problemi učenika trebaju biti razmotreni i u školi prije nego što se počnu rješavati njihove poteškoće u učenju, koje oni ne bi morali imati, jer je škola mjesto na kojem se provodi život i stječu iskustva. Žalosna je istina da je škola danas za većinu djece u modernim zemljama, pa i onima u razvoju, jedino mjesto na kojem borave i provode svoje vrijeme. Škola mora prihvatiti dijete kakvo ono jest, bilo da ima poteškoća bilo da je naprednije od ostale djece. Škola može takvu djecu dalje obrazovati, otkrivati nove načine razvoja, otvoriti mogućnost za identifikaciju. Ona ne smije lomiti učenike, na silu ih mijenjati i prilagođavati postojećem sustavu. Svaki pojedinac je osoba, sa slobodnom voljom i sposobnostima, sa svojim potrebama i hrabrošću da ide naprijed koristeći se svojim talentima i sklonostima.³⁴

Zaključak

Na kraju možemo zaključiti da danas nije dostatno samo obrazovanje koje se već dva stoljeća, s manjim ili većim izmjenama, koristi da bi stvorilo svjesne građane i odgojilo ih u duhu demokracije i priznavanja ljudskih prava. Istina je da škola nije primjereno sredstvo za mijenjanje društva, ali ona može unaprijediti ono što je korisno i dobro u njemu. Osobi koja ima poteškoća i stoga zahtijeva i posebnu skrb, bilo u školi, bilo u društvu, može se pomoći samo putem različitih pristupa u učenju i življenju. Svakom djetetu treba pomoći razvijanjem i poticanjem njegovih talenata, otkrivanjem njegovih želja i mogućnosti. To se postiže pokretanjem razgovora i rasprava na redovnoj nastavi, razgovora o osjećajima, razmišljanjima, raspoloženjima učenika, njihovim poteškoćama. Potrebno je raditi na individualnom pristupu umjesto na cjelovitim planovima, zacrtanim nas-

³³ Ibid., str. 182.

³⁴ Ibid., str. 177-189.

tavnim programima, poštujući posebnosti i razlike te ličnost pojedinca. Različiti su uzroci nejednakosti, a osnovna je razlika među samim pojedincima.³⁵ U osnovnim i srednjim školama djecu treba upoznati s njihovom budućom ulogom u društvu i s njihovom odgovornosti. Treba ih upozoriti da će jednog dana upravo oni biti ti koji će donositi odluke i djelovati u svojstvu svjesnih građana, ali ih, opet, ne treba plašiti da će se to dogoditi upravo u ovom trenutku. Da bi djeca bila kadra suočiti se s izazovima budućnosti, potrebno ih je obrazovati i na intelektualnom i na moralnom planu. Nastavnim procesima, djecu treba upućivati u demokratski život, stvarati iskrenu demokraciju, naučiti ih da slušaju i poštuju druge i njihovo mišljenje. Taj proces je, dakako, dug i mukotrpan, ali, primjenjujemo li navedene postupke, prikladne djetetovu uzrastu, svakodnevno, rezultat neće izostati.³⁶

Vjerujem da će i Bosna i Hercegovina uspjeti postići da pripadnici svih njezinih naroda budu prisutni u školama, sa svojim posebnostima i bogatstvom svoje kulture i tradicije. Kao što smo vidjeli iz svih navedenih primjera, ta je zamisao izvodiva samo ako ljudi jedni druge vide kao ravnopravne sugovornike i članove određene zajednice, ali istog društva i zemlje. Veliku ulogu, pritom, imaju roditelji, učitelji i samo okruženje u kojemu pojedinci žive. Jer, nema inkluzije u školama ako ona ne postoji u društvu i u svijesti pojedinca.

³⁵ Hartmut von Hentig, *Humana škola*. Educa. Zagreb, 1997., str. 215-219.

³⁶ Alain Mouniotte, *Odgajati za demokraciju*. Educa. Zagreb, 1995., str. 20-21.

UDC 316.62:376.1(049.3)

Professional article

Accepted: 3. 09. 2008.

Confirmed: 25. 11. 2008.

ATTITUDES TOWARDS CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

S. ŠUŠNJARA, Sarajevo, BIH

Šk. vjesn. 57 (2008.), 3-4

Summary: *In this essay I have researched the history of special education in the USA, Germany and Bosnia and Herzegovina. I have found out some interesting facts about the position of children with special needs. As it is already known, segregation was very much present in the past centuries. Attitude towards children with special needs was inhumane. They were treated very badly and were mostly kept isolated from the "normal" children.*

But, the USA and Europe were imperialistic countries and many people from colonized countries came to the USA and Europe. Unity of people with completely different cultures, languages, religions etc. was impossible, but recommended. Thus, these people needed to be integrated in new societies and they were subordinated. Their children became children with special needs, even though they were in good mental and physical shape. Nevertheless they were different and needed to be hidden or educated in isolated environments.

Situation in my country was not so good either. Examples that I have found out proved that relations towards children with special needs were deprived of human dignity. Those children were ignored and neglected. They did not go to schools. There were no special schools for such children until the previous century.

Today, schools are those that can change traditional attitudes and improve the position of children who differ from majority by their colour, religion, etc. Children should learn about democracy and human behaviour during their lessons, but also in their families. They need to change the prejudices and backwardness. They should learn, listen and promote democratic aspects of human life. We need to educate free citizens. Inclusion of those children in schools is not possible if inclusion does not exist in society and in the conscience of every individual.

Key words: *segregation, children with difficulties, equal opportunities, inclusion, democracy, education for all*